

боротьба всередині комуністичної партії, а особливо – політичні повстання на теренах СРСР і навіть у концентраційних таборах.

З розпадом більшовицької держави для поневолених Москвою народів, і в тому числі для нас українців, відкриваються перспективи щодо розбудови свого національного й культурного життя” [4: 30].

Друга частина книги “*Зміст, методи та чинники виховання*” містить праці: “Основні засади розумового виховання української молоді”, “Мораль християнська і комуністична”, “Виховна роль мистецтва”, “Роль релігії у житті людства і релігійне виховання молоді”, “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру”, “За здорову і свідому українську родину”, “Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема”.

Третя частина “*Науково-полемічні праці*” містить два твори: “Психологія в СРСР” та “Педагогічна наука в СРСР (Яничар А.С.Макаренко – найбільший советський педагог)”. Природно, увагу читача приверне остання праця, в якій Г.Ващенко, знаючи А.Макаренка ще студентом і неодноразово дискутуючи з ним з актуальних проблем виховання, висловлює власні враження про особистість А.Макаренка, його педагогічний доробок, виховний ідеал, погляди на вирішення тих чи інших освітньо-виховних проблем.

Таким чином, цей короткий конспективний огляд доступних нам сьогодні праць Г.Ващенка дозволяє зробити висновок про те, що педагогічна спадщина вченого є досить різноплановою, своєрідною і слугує важливим джерелом для вивчення розвитку історії освіти, школи і педагогічної думки минулого в Україні, зокрема в СРСР з часу його заснування до середини 60-х рр. ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ващенко Григорій. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Том 1. (Третє видання). – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
2. Ващенко Григорій. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. – Видання перше. – К.: Українська видавнича спілка, 1997. – 441 с.
3. Ващенко Григорій. Виховання волі і характеру: Підручник для педагогів. – К.: Видавництво “Школяр”, 1999. – 385 с.
4. Ващенко Григорій. Твори. Том 4. Праці з педагогіки та психології. – К.: “Школяр” – “Фада” ЛТД, 2000. – 416 с.

УДК 37 (09)

Пентилюк М.І.

“НАУКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ’ЯЗКИ” – ВАЖЛИВИЙ ВНЕСОК І.І.ОГІЄНКА В УКРАЇНСЬКУ ЕТНОПЕДАГОГІКУ

У часи незалежності України наш народ повернув собі інтелектуальну й духовну спадщину тих діячів науки і культури, чії імена донедавна були під суворою забороною, а праці в кращому разі – у спецфондах бібліотек, доступ до яких був обмежений. Відсутність цієї спадщини в духовному та інтелектуальному набутку наших сучасників надзвичайно збіднювала їхнє сприймання української науки й робила неможливим прогнозування її подальшого розвитку. Це особливо стосується педагогічної науки, і насамперед етнопедagogіки.

Видатні постаті минулого О.Потебня, С.Русова, Г.Ващенко, І.Огієнка та інші – це ті вершини, з висоти яких виразніше проглядає безмір духовного розвитку нашого народу – творця своєї мови, культури, зокрема й педагогіки.

Українська народна педагогіка розвивається, розширюється завдяки відновленню, поверненню із забуття праць визначних етнопедagogів. Серед них визначне місце належить І.І.Огієнкові (митрополиту Іларіону). Це видатний учений-мовознавець, культуролог,

педагог, державний і церковний діяч. Повністю забутий в Україні, він повернувся до нас із набуттям Україною статусу незалежної держави.

Народився І.І.Огієнко 15.01.1882 року в м. Брусилів Житомирської області, а помер 29.03 1972 р. у канадському місті Вінніпег.

Свою наукову діяльність розпочав ще будучи студентом Київського університету, а педагогічну – професором цього ж університету. Далі короткий перелік його педагогічних посад: міністр освіти в період УНР, у цей же період ректор Кам'янець-Подільського університету, з 1924 р. викладач української мови у Львівській учительській семінарії, потім професор богословського факультету Варшавського університету. У 1944 р. переселився до Швейцарії, а згодом опинився в Канаді (м. Вінніпег), де продовжував, крім церковної діяльності, педагогічну: упорядкував вищу богословську освіту для православних канадських українців, розбудував богословський факультет Манітобського університету, перетворивши його в Колегію ім. св. апостола Андрія, що готує православних священників для українських поселень усього світу.

І.Огієнко – один із провідних українських мовознавців і педагогів, який успішно поєднував науково-дослідну й педагогічну діяльність, відстоював права української мови в науці, освіті й повсякденному житті українців.

Коло його педагогічних інтересів надзвичайно широке – від молодшої школи до вищого навчального закладу. Він багато зробив для підготовки учительських кадрів та методичного забезпечення навчання рідної мови.

І.Огієнко – автор численних методичних розробок, підручників, посібників, словників, poradників, що тривалий час широко використовувалися в народній освіті й самоосвіті. Саме йому належить гасло “Для одного народу – одна літературна мова”, що значно сприяло зближенню східноукраїнського і західноукраїнського варіантів української літературної мови.

Світову славу принесли І.І.Огієнкові його фундаментальні праці, що й нині не втратили свого значення: “Українська культура”, “Історія українського друкарства”, “Українська церква” та ін.

Творчим подвигом його вважається переклад українською мовою Святого письма, над яким він працював багато років і повністю видав у 1962 році. Великими тиражами були видані книжки “Чистота і правильність української мови”, “Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних”, “Наука про рідномовні обов’язки”, низка статей у журналі “Рідна мова” і зробили йому авторитет і повагу не тільки серед учительства, але й найширших кіл українського громадянства.

Осібнo хочемо виділити його працю “Наука про рідномовні обов’язки. Рідномовний катехізіс”. Написана й видана в 1936 р. для українців Галичини й Волині, які перебували тоді під владою Польщі і зазнавали жорстоких соціальних і національних утисків. Їхня мова була зведена до побуту, вивчалася лише в початкових та деяких середніх школах. І.Огієнко розумів значення рідної мови для українців, для виживання їх як етносу, тому всіляко пропагував і утверджував українську мову. Він убачав у ній запоруку єдності й збереження української нації (Яка актуальна проблема для нас, українців ХХІ століття!).

І.Огієнко розробив своєрідний кодекс, що виражав світоглядні позиції громадян щодо рідної мови і передбачав систему правил мовленнєвої поведінки під час спілкування. Адже слово “катехізіс” у перекладі з грецької означає усне повчання, настанова, тому друга частина назви книжки (“Рідномовний катехізіс”) ніби уточнює значення першої (“Наука про рідномовні обов’язки”). Названа праця оригінальна і за змістом і за структурою. Вона починається з авторської передмови і включає тридцять сім розділів. Цікаво, що друга назва книжки має досить розгорнуте тлумачення і звучить так: “Рідномовний катехізіс для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства”. Як бачимо, аудиторія, якій адресована книжка, досить широка для того часу.

У “Передмові” автор дохідливо для широкого загалу з’ясовує сутність рідної мови, роль у житті її носіїв, розкриває історію формування літературної мови. Лейтмотивом

“Передмови” можна вважати слова “Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ” (с.3)¹. Автор акцентує на рідномовній політиці, що формувалася разом із формуванням народу, нації, держави.

Наголосимо, що автор звертається до читачів – носіїв різних мов: “Курс мій не прив’язаний конче до якоїсь окремої мови, – він може придатися кожному народові, особливо ж недержавному, що прагне стати державним” (с.6). Звичайно, він мав на увазі тогочасну Україну, але його слова пророче звучали і в пізніший період, аж до 1991 року, коли наша держава набула статусу незалежної.

Визначаючи рідномовні обов’язки громадян, учений у центрі ставить народ і його рідну мову. Це перший розділ книжки, що є своєрідною преамбулою до всього її змісту. Чи не вперше маємо чітко сформульоване визначення поняття “рідна мова”. На думку автора, “рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо, ... то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу” (с.7). Справедливість цих слів безперечна, адже проблема збереження й розвитку української мови в нашій державі і нині залишається актуальною.

Визначаючи органічний зв’язок мови з її творцем і носієм, учений водночас наголошує на обов’язку держави “всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови як найміцнішої основи для його духовного об’єднання” (с.7-8). Він далекий від нав’язування, але переконаний, що всі громадяни мають володіти літературною мовою своєї держави, бо саме вона є основою їх духовної єдності. Таку функцію виконує українська мова як державна. Розвиваючи цю думку, Огієнко застерігає, що “мовне винародовлення завжди й конче провадить до морального каліцтва” (с.8).

І.Огієнко об’єктивно характеризує мовну політику Радянського Союзу, коли десятки народів, що представляли національні меншини, втратили свою рідну мову. От і маємо російськомовних євреїв, німців, греків, поляків, сербів, які не володіють мовою свого народу. На жаль, чимало українців, хоч і не є національною меншиною, теж не користуються або ж і не володіють мовою своїх дідів і прадідів. “Тільки держава, що мало дбає про своє будуче, не дає літературним мовам своїх меншин повної змоги нормального розвитку”, – резонує І.Огієнко (с.8).

Низку розділів книжки автор присвячує питанню місця рідної мови в різних сферах суспільства. Нею, на його думку, повинні користуватися преса, письменники, вчені, церква, духовенство тощо. Особливу увагу І.Огієнко приділяє школі. Як істинний педагог, він відзначає, що “рідна школа – то найсильніше джерело вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, і літературної зокрема” (с.36).

Школу він розглядає як поетапний засіб мовного виховання. Про це свідчать розділи “Молодь початкових шкіл і рідна мова”, “Середньошкільна молодь і рідна мова”, “Вища школа й рідна мова” та ін.

На всіх етапах мовної освіти рідна мова, твердо переконаний учений, є могутнім засобом інтелектуального й духовного розвитку особистості. Особлива увага звертається на вищу школу, бо саме на цьому етапі остаточно формується етнофор, громадянин і патріот. Автор резюмує, що “завершенням перетворення етнографічного народу в культурну націю є створення вищих національних рідномовних шкіл” (с.46), покликаних сформувати еліту, здатну творити державу і згуртовувати навколо себе народ.

Обов’язок народу й держави дбати, щоб дитина виховувалася, росла і розвивалася в рідномовному середовищі. А це насамперед родина, школа і врешті суспільство, що створюють це середовище. Огієнко відзначає, що “тільки рідна школа виховує національно сильні й морально міцні характери. І основним засобом цього процесу є рідна мова. Особливу увагу він звертає на ті заходи, які, на його думку, забезпечать якісне засвоєння рідної мови. Це гуртки плекання рідної мови, шкільна бібліотека із зразковим добром

¹ Тут і далі цитуємо за виданням: Іван Огієнко. Наука про рідномовні обов’язки. – К.: Обереги, 1994. – 73с.

книжок, шкільне справочинство українською мовою, свята рідної мови тощо. Здавалося б, що ж тут нового в методичних порадах ученого? Але згадаймо, що про все це він писав, коли Україна була розірвана на частини між Польщею, Румунією, Радянським Союзом і єдина держава залишалася лише в мріях наших співвітчизників.

Не обминув І.Огієнко і вчителя. Проблема “Учитель і рідна мова” залишається актуальною й сьогодні. І це не тільки досконале знання мови як системи зі складною структурою, але й практичне володіння й користування літературним мовленням, методикою навчання рідної мови, що передбачає виховання мовної особистості. “Кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис”, – пише вчений (с.37). Учитель як носій літературної мови має дбати про правильність і чистоту свого й учнівського мовлення, бути організатором позакласної і позашкільної роботи і виховувати в учнів любов до рідної мови.

Особливе місце вихованню мовної особистості учня І.Огієнко відводить сім’ї. “Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей”, – звертається він до батьків (с.38). Боляче звучать слова вченого, звернені до батьків, сім’ї про соромлення рідної мови як “дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації” (с.39).

Актуальним є міркування І.Огієнка щодо мовного виховання в сім’ях змішаних шлюбів (розділ “Рідномовні обов’язки в мішаних подружжях”). Він виступає проти змішаних шлюбів. Але якщо вже так сталося, що сім’ю утворили представники різних націй, то дитина має знати рідну мову своїх батьків, особливо мову глави роду – батька.

У наш час, коли змішані шлюби – звичайне явище, мовна проблема вельми актуальна. Дитина в такій сім’ї, як правило, засвоює мову повсякденного користування (у нашому середовищі найчастіше російську) і втрачає рідну мову своїх батьків. “Кожний член мішаного подружжя, коли не хоче винародовитися, мусить виконувати всі рідномовні обов’язки свого народу”, – пише І.Огієнко (с.61).

Учений-педагог розуміє, що важливе значення формування особистості має мовне середовище. Тому в мовній освіті молоді Огієнко відводить важливу роль усім державним і громадським інституціям – засобам масової інформації (“Преса і рідна мова”), мистецтву (“Письменник і рідна мова”, “Театр і рідна мова”), духовенству (“Церква і рідна мова”, “Духовенство і рідна мова”) та ін.

“Преса – то головний двигун рідної мови”, – проголошує учений (с.28). А отже, кожне видання мусить оформитися зразковою літературною мовою з урахуванням орфоепічних і правописних норм. Якщо ж проаналізуємо сучасну пресу, особливо регіональну, то переконаємося, що слова І.Огієнка в багатьох випадках і досі залишаються декларацією. І за кількістю нашу пресу рідномовною ніяк не назвеш (переважають російськомовні видання).

Не обминув автор і проблеми кадрів ЗМІ: “Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов’язків, не може бути робітником пера” (с.29). А скільки словесних покручів ми чуємо в ефірі і зустрічаємо на шпальтах газет!

І.Огієнко визначає рідномовні обов’язки і державних службовців (теж вельми актуальна мовна проблема!). У розділі “Державна служба і рідна мова” відзначається: “Урядники на державній та громадській службі мусять добре знати свою соборну літературну мову й вимову й свій соборний правопис” (с.58). Автор гостро критикує тих службовців, які, перебуваючи в іншій державі, забувають рідну мову, нехтують нею: “Якщо урядник служить на чужомовній службі, а в своїм приватнім житті не виконує всіх рідномовних обов’язків свого народу, то він дошкульно зраджує свою націю й уже не є її членом” (с.58-59). Різко, але справедливо. А якщо порівняти західну і східну діаспору українців, то одразу стає зрозумілим, хто виконував і продовжує виконувати свої рідномовні обов’язки, а хто втратив рідномовний зв’язок зі своїм народом. Адже для обох діаспор середовище чужомовне і рідна мова зберігається насамперед у родині.

Апеляція вченого-педагога до різних прошарків суспільства (а не тільки до учнів, студентів та викладачів мови) не випадкова. Він переконаний, що кожний громадянин нашої держави має низку обов'язків щодо суспільства, в якому живе, і людей, з якими спілкується.

І.Огієнко чітко визначив ці обов'язки, згрупував їх та сформулював. Нам залишається лише знати їх та виконувати. Справді, кожен член суспільства, громадянин нашої держави як мовна особистість, що виховується в сім'ї, а потім у школі, зобов'язаний знати й любити рідну мову, користуватися нею і дбати про її збереження й розвиток. Це найголовніший рідномовний обов'язок, що стосується усіх українців.

Автор виділяє найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина. Серед найголовніших він називає охорону честі своєї рідної мови, підтримка її престижу, збереження в національній формі свого імені і прізвища (Білик, а не Белік, Різник, а не Резник, Христина, а не Крістіна тощо), навчання рідної мови і користування нею, зокрема в сім'ї, дотримання рідномовної політики держави та ін. “Кожний свідомий член нації мусить добре знати й завжди виконувати рідномовні обов'язки свого народу,” – закликає нас І.Огієнко (с.10).

Особливо цінними для сучасного покоління українців є “Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина”. У них звучить, з одного боку, тривога за рідну мову, її функціонування в суспільстві, а з другого – оптимізм, віра в те, що кожен свідомий громадянин буде берегти рідну мову й розвивати її. З боєм звучать слова вченого: “Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ” (с.11). Але він упевнений, що знання рідної мови засвідчує духовну зрілість як окремої особи, так і зрілість цілого народу. Особливого значення І.Огієнко надає літературній мові, не випадково називає її соборною.

“Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, та найміцніша основа її (с.12). У наш час ці слова вченого викликають тільки схвалення. А відтак і зрозуміло, чому наша школа, інститут культури і мистецтва приділяють таку увагу культурі мовлення. Справді, обов'язок кожної освіченої, високоінтелектуальної людини “працювати на збільшення культури своєї літературної мови” (с.12), бо стан літературної мови – то рівень культурного розвитку народу, і додамо, рівень внутрішньої культури кожної людини, рівень культури її мислення і мовлення.

Знання української мови як державної є обов'язком усіх громадян України, що зафіксоване в її Конституції. Але, як ми переконалися, І.Огієнко визначає рідномовні обов'язки для людей різного віку і сфер діяльності, що конкретизує обов'язки кожної людини – представника українського народу.

Ураховуючи, що в державному користуванні українська мова є мовою справочинства, документування, вчений виділяє десять заповідей писання, що стосується писемного мовлення. Тут він звертає увагу не тільки на грамотне оформлення тексту, що само по собі завжди актуальне, але й на зміст і стиль викладу, адресата мовлення, мовленнєву ситуацію, в якій створюється писемний текст. “Ясний і простий стиль, – пише автор, – то найкращий стиль” (с.58). І далі він закликає писати так, щоб “нас усі розуміли; думаймо про це, починаючи писати” (с.54). Ці слова вченого стосуються працівників друкованих ЗМІ, авторів підручників шкільних і для вищої школи, науково-популярної літератури тощо. “Кожний працівник пера мусить дбати, щоб у його писаннях запанував тільки народний спосіб думати, цебто спосіб простий і ясний, легко зрозумілий для широких мас” (с.54).

Цікаві думки висловлює вчений щодо рідномовних обов'язків емігранта і стосовно чужинців. Звертаючись до українців, що емігрували в різні країни світу, він наголошує, що “тільки рідна мова найсильніше в'яже тебе з Батьківщиною, а тому вживай цієї мови скрізь, де можливо й де того не забороняє тобі місцеве право” (с.59). Він пропонує емігрантам зберігати рідну мову в сім'ї, у спілкуванні з земляками, у збереженні родового прізвища (Онищенко, а не Онищенков, Павлютенко, а не Павлютенков!), радить організувати рідну школу для своїх дітей і закликає пам'ятати, що “наймиліша мова в цілому світі – це твоя рідна мова” (с.60).

З болем говорить І.Огієнко про мовне винародовлення. Його двічі повторювані слова “Мова – то серце народу: гине мова – гине народ!” (с.11, 63) звучать як грізне застереження. І в цьому він не самотній. Ще на початку ХІХ ст. цю ж думку висловив великий німецький філософ, мандрівник і мовознавець В. фон Гумбольдт. І в наш час ця думка лягла в основу Закону про мови в Україні (1989р.), є лейтмотивом мовної політики в державі, зафіксована в Конституції України. Кожен народ, великий чи маленький, покликаний зберігати свою мову, захищати й розвивати її. І.Огієнко в нових умовах уточнює думку нашого великого вченого-мовознавця О.Потебні, що “мовне винародовлення завжди провадить до морального каліцтва (в О.Потебні – до опідлення душі), а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів” (с.63).

Особливих коментарів ці слова не потребують, бо маємо можливість реально спостерігати результати винародовлення (за О.Потебнею – денационалізації).

Закінчує свою працю І.Огієнко дещо патетично, пафосно – рідномовним гімном. У рідномовному гімні, на думку автора, відображено ставлення до рідної мови її творців і носіїв, що має виявлятися в пошануванні рідної мови, любові до неї. Таким гімном, уважає І.Огієнко, може бути вірш С.Черкасенка.

О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти – мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...

У наш час маємо десятки чудових поезій, присвячених рідній мові, кожна з яких могла б бути рідномовним гімном.

Згадаймо хоча б вірш Д.Білоуса “Рідне слово”.

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово!

Насамкінець можемо констатувати, що праця І.Огієнка, хоч написана ще в першій половині минулого століття, не втратила своєї актуальності. У ній порушено важливі методологічні, духовні й політичні проблеми виховання молоді, мовної освіти, формування особистісних якостей людини, її інтелектуального й естетичного розвитку.

Книга І.Огієнка покликана й сьогодні формувати національну свідомість громадянина України засобами рідної мови, його патріотизм і відданість ідеям незалежної європейської держави, ім’я якої Україна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. – К.: АТ “Обереги”, 1994.
2. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000.
3. Іванишин В., Радевич-Винницький. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994.
4. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 7-10.
5. Погрібний А. За мовою – Україна // Дивослово. – 1998. – № 10. – С. 5-8.
6. Постовий В. На сторожі коло державної мови треба поставити закон і неухильно дотримуватися його // Дивослово. – 1998. – № 12. – С. 2-5.
7. Стельмахович М. Етнопедагогічні основи методики української мови // Дивослово. – 1993. – № 5-6. – С. 19-23.